

Прискока О. В. Из истории названий тюрьмы в древней киевской письменности и восточнославянских языках.

В статье освещается история названий тюрьмы, образованных от производящих основ или составных наименований, с семантикой характерных обстоятельственных признаков, сопутствующих процессу заключения. Под такую дефиницию подходят выявленные в древнекиевских письменных памятниках лексемы **ДОМЪ ТЕМНИЧНЫИ, ЗАТВОРЪ, ОУЗЬНИЦА, ОУЗЛИЩЕ, ОУЖЬНИЦА, ОУЖИЛЬНИЦА, ВЪЗНИЦА**. Эти лексические единицы возникли преимущественно литературным путем вследствие переводческой деятельности древних писцов. Автор прослеживает их дальнейшую судьбу в восточнославянских языках.

Ключевые слова: лексема, лексическая единица, тематическая группа слов, составное наименование, дериват, номинация, заключение.

Pryskoka O. V. From the history of the names of the prison in the ancient Kiev script and Eastern Slavic languages.

The article covers the history of the names of the prison, formed from producing bases or compound names, with the semantics of characteristic circumstantial attributes accompanying the process of imprisonment. Under this definition, the following lexemes in the Old Kievan literary monuments were identified: **ДОМЪ ТЕМНИЧНЫИ, ЗАТВОРЪ, ОУЗЬНИЦА, ОУЗЛИЩЕ, ОУЖЬНИЦА, ОУЖИЛЬНИЦА, ВЪЗНИЦА**. These lexical units arose in the majority of the literary way due to the translation activity of the ancient scripts. Some of them are traces of the ancient Greek language: **ДОМЪ ТЕМНИЧНЫИ, ОУЖЬНИЦА, ОУЖИЛЬНИЦА**, the other – borrowed from the Old Slavonic script: **ЗАТВОРЪ, ОУЗЛИЩЕ**, or formed under the influence of the Old Slavonic script: **ОУЗЬНИЦА**. The period of their functioning ends in the XVII century in all Eastern Slavic languages. In the future, a rare fixation of these words in dictionaries is accompanied by punctured archaism. The fate of the lexeme in **ВЪЗНИЦА**, which in the Ukrainian language has moved to the center of the synonymic series, is peculiar. There have been yet only indirect evidence of its possible existence in the ancient Kiev script.

Keywords: lexeme, lexical unit, thematic group of words, compound name, derivative, calque, nomination, imprisonment.

Н. В. Сніжко

Інститут української мови НАН України

УКРАЇНСЬКИЙ МОВОСВІТ ХVІІІ–ХХІ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЛЬНОГО ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Стаття присвячена проблемам інтегрального дослідження історії розвитку української мови та національного мовомислення на основі систематизованих словникових та текстово-ілюстративних даних, зібраних в електронній лексикографічній системі. Основою дослідження є “Зведений словник лексики української мови кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.” та нова картотека лексичних засобів сучасних українських письменників. Визначено константи української культури та концептуальні домінанти певних етапів розвитку мови і суспільства, закладено основу моделювання мовної, концептуальної та авторської картин світу, сформовано методiku дослідження історії українського лексикону.

Ключові слова: українське мовомислення, лексикографічне моделювання, історія мови, інтегральна лексикографія, зведений словник, неолексикон Олеся Гончара.

Особливостям розвитку українського мовомислення в діахронічних та синхронічних вимірах присвячено чимало загальнотеоретичних та аспектуальних праць (Ф. С. Бацевич, А. А. Бурячок, Г. М. Вокальчук, П. Ю. Гриценко, С. Я. Єрмоленко, Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Клименко, В. І. Кононенко, Л. А. Лисиченко, Л. І. Мацько, В. В. Німчук, М. Я. Плющ, Л. М. Полюга, В. М. Русанівський, М. В. Скаб, В. Г. Скляренко, О. А. Стишов, О. О. Тараненко та ін.).

Глибоке осмислення констант української культури та всебічне дослідження динамічних змін у мовному світі та світосприйманні українців постають із монографій з виразними назвами: “У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка)” В. М. Русанівського, “Територія мови Тараса Шевченка” (колективна праця за ред. С. Я. Єрмоленко), “Мовний світ Олесея Гончара” Н. М. Сологуб, “Світ в оцінці Олесея Гончара” М. І. Степаненка, “Концептосфера Бог в українському мовному просторі” П. В. Мацьківа, “Лінгвокультурологема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу” Н. О. Мех та ін.

Мова творів письменника, як зазначає Н. М. Сологуб, “це справді світ, де слово живе, діє, переконує, випромінює національних дух і прилучає до загальнолюдського, вічного” [7, с. 113]. Розуміння слова як засобу пізнання дійсності і вічності закріплює за словом **мовосвіт** функції позначення способу пізнання світу й мови та подання результатів когніції за допомогою мовних засобів.

Теоретичне осмислення слова як елемента вічності, засобу категоризації дійсності та відтворення загальнолюдських і національних надбань вимагає потужних словникових та текстово-ілюстративних баз даних. Нагальною постає проблема зведення реєстрів давніх і сучасних словників та формування нового текстово-ілюстративного фонду. Вивчення способів систематизування даних про слово, історію його виникнення та функціонування упродовж віків є одним з найбільш актуальних. Перед сучасними лінгвоукраїністами постають завдання: 1) формування теорії системного дослідження історії мови та її лексичного складу; 2) загальнотеоретичне й аспектуальне дослідження систематизованих знань про світ і мови в полікультурному просторі; 3) з'ясування закономірностей розвитку мови і мислення; 4) моделювання мовних, концептуальних та індивідуально-авторських картин світу; 5) вивчення особливостей і співвідношення традиційного та індивідуально-авторського мовотворення; 6) розбудова інтегральної лексикографії як засобу систематизування знань про розвиток світу і мови; 7) формування лексикографічних систем на основі текстових та словникових баз даних; 8) укладання нових словників різних типів та ін.

Метою нашого дослідження є формування методології інтегрального лексикографічного моделювання, що забезпечує дослідження історії розвитку мови та мовно-виражальних засобів письменників, а також сприяє укладанню загальномовних та авторських словників.

Дослідження мови письменника, лексичного складу його творів на тлі загальномовних процесів розвитку – шлях до пізнання універсальних, національних та індивідуально-авторських особливостей світосприймання. Творча спадщина Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, П. Г. Тичини, О. Т. Гончара та інших світочів української культури узагальнює правічні закономірності українського світосприймання, утверджує константи української культури (БОГ, ЛЮБОВ, ДОБРО, БЛАГО, ЩАСТЯ, ПРАЦЯ, ТВОРЧИСТЬ, СІМ'Я, ЗАКОН та ін.), виявляє ті особливості авторського бачення світу, які увиразнюють універсальне й національне мовомислення.

У сучасних монографіях, присвячених мовним, філософським та естетичним надбанням письменників, органічно поєднується теоретичне осмислення шляхів розвитку мови і суспільства із укладанням словників та словникових матеріалів, які відтворюють індивідуально-авторське світосприймання письменника. Сучасні монографічні дослідження – це інтегральні праці теоретико-практичного спрямування, важливі для увиразнення шляхів та способів наповнення мовної системи новою авторською лексикою, новими образами, порівняннями, метафорами тощо.

Актуальність та перспективність інтегрування словникових та текстово-ілюстративних даних вдало обґрунтовує В. М. Русанівський у монографії “У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка)”. Індивідуально-авторську лексику Тараса Шевченка учений вивчає з погляду системно-структурної та функціонально-стилістичної розбудови мови. В. М. Русанівський детально аналізує авторські способи деривації, механізми метафоризації, аналогії, порівняння тощо, систематизує дані про розбудову Т. Г. Шевченком синонімічних рядів слів, антонімів, варіантів, слів-дублетів, перифраз, простежує закономірності появи неосемантизмів та ускладнення семантичної будови полісемантів тощо. Особливу увагу дослідник приділяє аналізу позитивно та негативно оцінної лексики й робить висновок про значну частку останньої в лексиконі Тараса Шевченка, що відповідає призначенню його поезії – засудженню негативних явищ дійсності. “Що ж викликає у поета найбільше обурення? Виявляється, що і класова нерівність, і здирництво, і соціальна несправедливість – усе це вияви одного всезагального зла: людської самовпевненості або простіше дурості. На жаль, саме вона опанувала світ, і саме вона виступає в найрізноманітніших іпостасях: і царя, і поміщика, і попа, і письменника, і мужика. Синонімічний ряд *бевзь / бевз, дурень, безглуздий, безумний, дурний, несамовитий, біснуватий, скажений,*

немудрий прикладається до всіх суспільних станів, напр.: *Із Полісся шляхта лізе, А дурний попович Із-за Дніпра назирає* (II, 434.В); *Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством* (I, 375) [3, с. 220–221].

Методика В. М. Русанівського, спрямована на систематизування даних про особливості національного та загальнолюдського світосприймання, є вагомим внеском у розбудову сучасних макронаукових досліджень. Вона дозволяє моделювати та простежувати розвиток концептуальної, мовної та авторських картин світу, визначати константи української культури та концептуальні домінанти певних періодів розвитку. У сучасних електронних лексикографічних системах унаслідок застосування комплексної параметризації (за сукупністю парадигматичних, синтагматичних, дериваційних, аксіологічних ознак) лексиконів письменників можна виявити провідні концептуальні домінанти та способи їх мовного відтворення.

Методика сучасних інтегральних досліджень лексики ґрунтується також на теоретичних засадах тлумачної лексикографії, яка розвиває принципи всеохопного відтворення структурних та функціональних властивостей лексичних одиниць. Укладачі “Словника української мови” в 11-ти томах врахували усі системно-структурні та функціонально-стилістичні властивості лексики, тому цей тлумачний словник є основою для комплексного вивчення динаміки мовної системи та мовосвіту українців, укладання словників нового покоління (зведених, ідеографічних та ін.), а також формування сучасних електронних інтегральних систем.

Досвід укладання одинадцятитомного тлумачного словника використовують нині розробники нової академічної електронної картотеки, яку формують в Інституті української мови НАН України. Науковці враховують системні зв'язки кожного нового слова та кожного значення слова й лексикографують історію його творення та функціонування як елемент сучасної макропарадигми знань.

Особливо цінною є інформація про образне та переносне вживання слів, їхню здатність функціонувати у складі фразеологічних та термінологічних сполук, а також про семантичну структуру мови. Варто зазначити, що ідеографічна класифікація 53 тисяч іменників, здійснена нами на основі одинадцятитомного “Словника української мови”, дозволила визначити співвідношення ідеографічних груп та підгруп і з'ясувати вагомість семантичних сфер ЛЮДИНА (16 %), ДІЯ (15 %), АБСТРАКТНІ НАЗВИ (7 %), ПРЕДМЕТ (4 %), МІСЦЕ (3 %), ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ (3 %), НАЗВИ ТВАРИН (3 %) і т. д. в українській мовній картині світу другої половини ХХ ст. [6]. Глибоке наповнення ідеографічних груп НАУКА, КНИГА, РОЗУМ, ФАХІВЕЦЬ, МУЗИКАНТ, ЛІТЕРАТУРА, ПІСНЯ та ін. виявляє високий рівень науки і культури. Багатокomпонентні ряди синонімів із домінантами ДУРЕНЬ, ЛЕДАР, ЗЛЮДІЙ та ін. – засвідчують засудження

суспільством негативних явищ. Високодуховні ідеали українського народу увиразнені продуктивним використанням кореневих морфем *бог-*, *добр-*, *люб-*, *благ-*, *книг-*, *друг-*. Доброзичливість та щирість удачі українців відтворено низками демінутивної лексики (7 % від загального числа іменників) з продуктивними кореневими морфемами *дит-*, *баб-*, *рук-*, *риб-*, *кіт-*, *син-* та ін., фразеологічними зворотами та образними висловами, де активними виявляються давні за походженням лексеми *душа*, *слово*, *любов*, *сінь*, *мед*, *кров*, *серце*, *сила*, *час*, *поле* та ін. Отже, автоматизоване систематизування слів за параметрами їх лексикографічного відтворення у тлумачному словнику – надійна основа вивчення ментальності народу та засобів її мовного відтворення.

Використання реєстру 11-томного Словника української мови як стрижневого в академічному “Зведеному словнику лексики української мови кінця XVIII – початку XXI ст.” дозволяє аналізувати динаміку лексичного складу мови й досліджувати закономірності його наповнення новою лексикою. Лексика минулих епох представлена словниками П. П. Білецького-Носенка, Д. І. Яворницького, Б. Д. Грінченка та ін., сучасний лексикон відтворюють “Український орфографічний словник” (за ред. В. Г. Складенка) та “Великий тлумачний словник української мови” (за ред. В. Т. Бусла). Зіставлення реєстрів словників виявляє динаміку частин мови, розвиток варіативних рядів слів, виявляє забуту та пасивну лексику тощо [4; 6].

Реєстр академічного “Зведеного словника лексики української мови кінця XVIII – початку XXI ст.” можемо зіставляти з реєстрами неолексиконів сучасних письменників і таким чином увиразнювати внесок кожного письменника в загальну лексичну скарбницю мови. Важливість та перспективність таких досліджень обґрунтовує В. М. Русанівський. Лексикон Тараса Шевченка учений порівнює із реєстром “Словника української мови” П. П. Білецького-Носенка 1842 р. “На перший погляд, – зазначає дослідник, – може здатися, що реєстр цього словника дуже близький до Шевченкового лексикону, лексикографічно впорядкованого у праці “Словник мови Т. Г. Шевченка” – Т. 1, 2 (К., 1964). Але порівняння їх уже тільки за першими п’ятьма літерами дадуть нам парадоксальні підрахунки: з 1894 слів, зафіксованих на літери А–Д у “Словнику мови Шевченка”, та 2074 слів з реєстру на ці ж літери “Словаря малоросійського...” спільними виявляються тільки близько 560. Тобто в україномовних творах Кобзаря лише 29,5 % слів збігаються з тими, які зафіксував лексикограф XIX ст.; що ж до П. Білецького-Носенка, то він не ввів до реєстру свого словника понад 73 % слів, використовуваних поетом!” [3, с. 164]. В. М. Русанівський детально аналізує авторські новотвори Т. Г. Шевченка і наголошує на необхідності зіставлення реєстрів загальнономовних та авторських словників, адже це сприяє систематизуванню знань про способи розбудови мовної системи,

співвідношення загальномовного та індивідуально-авторського лексикону, внесок кожного письменника в скарбницю мовно-виражальних засобів.

Н. М. Сологуб у праці “Мовний світ Олеся Гончара” визначає основні напрями розбудови письменником мовно-виражальних засобів й ілюструє їх у словопоказчиках, які містять лексику різних періодів творчості О. Т. Гончара. Дослідниця зібрала й упорядкувала близько двох тисяч нових слів та образних виразів письменника, дібраних з романів “Твоя зоря”, “Собор” та збірки творів “Далекі вогнища” [7, с. 120–137]. Про тисячі новотворів письменника, які поки що залишаються у фонді позасловникової лексики, йдеться також у праці С. І. Головащука “Позасловникова лексика в творах Олеся Гончара” (1988 р.).

Нині, на етапі розбудови нової електронної картотеки поповнюємо загальномовний лексикон тими новотворами Олеся Гончара, які містяться у його щоденникових записах. Картотеку О. Т. Гончара формуємо таким чином, щоб на її основі можна було здійснювати класифікацію лексики за парадигматичними, синтагматичними, словотвірними та аксіологічними особливостями, а отже укладати алфавітні й ідеографічні словники мови творів письменника.

Комплексна параметризація лексичного багатства Олеся Гончара дозволяє виявити його вагомий внесок у розбудову: 1) усіх повнозначних частин мови, передовсім наповнення іменникової системи назвами людей за особливостями їх внутрішнього світу та зовнішнього світосприймання (*людина-творець, син-орел, вчений-гуманіст, майстер-модерніст, ентузіаст-квітникар, інженер-шляховик, літгазетівець, однопланетянин, співпланетник, байдикар, глумитель, соцгестапівець, кар'єристик, партчиновник, підгалдикувач*); 2) системи ступенів порівняння прикметників з активним використанням префікса *най-* (*найдалекоглядніший, найдоскіпливіший, найв'їдливіше*), а також складних прикметників, які увиразнюють особливості емоційного сприймання дійсності та відтворюють глобальне мовомислення письменника (*всеохопний, всепрощальний, високогуманістичний, медовустий, зіркоокий, сумноокий, жаркоокий, сиводавній, світанково-юний*); 3) продуктивне творення авторських прислівників та варіантів прислівників (*березнево, великодньо, сягнисто, жагливо, інопланетно, нездвижно, украйока, урочо, щebetливо*); 4) активне осмислення концептуальних доміант другої половини ХХ ст. (ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ, ЛЮДСТВО, ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ, ГУМАНІЗМ, ГАРМОНІЯ, ДИСГАРМОНІЯ, ЧИНОВНИЦТВО та под.); 5) утвердження констант української культури (УКРАЇНА, СВІТ, ПРАЦЯ, ЛЮБОВ, СІМ'Я, ТВОРЧИСТЬ, НАУКА, КУЛЬТУРА та ін.). Отже, укладені словопоказчики та нова картотека новотворів Олеся Гончара – шлях до системного

відтворення концептуальної, мовної та авторської картин світу, а також вивчення внеску письменника в розбудову мовно-виражальних засобів.

Вагомих результатів в інтегруванні знань про загальномовні та індивідуально-авторські закономірності розбудови мовної системи здобули рівненські науковці, які під керівництвом Г. М. Вокальчук останнім часом оприлюднили кілька словників мови письменників (Павла Тичини, Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Василя Стуса, Ігоря Калинця та ін.), а також збагатили поле лінгвістичних досліджень “Словником лексичних новотворів сучасних поетів Рівненщини” (доданим до монографії В. В. Максимчука), у якому зібрано неолексикон більше ста рівненських письменників. На багатому поетичному матеріалі відтворено розвиток констант української культури (БОГ, ЛЮБОВ, ДОБРО, БЛАГО, ЗАКОН, ТВОРЧИСТЬ, СІМ’Я, НАУКА, КУЛЬТУРА та ін.), подано напрями концептуалізації тих фрагментів світу та суспільного життя, які є важливими для українського народу загалом та поетів Рівненщини зокрема. Зведений реєстр поетичних інновацій увиразнює нові яскраві образи, що стосуються правічних цінностей українського народу: *Україна – святиня-мати, світоч-держава, мова-перлина, мова-мати, книжка-святиня, верба-мавка, медокрай, стежка-рушник, вітер-бандурист, пшенично-барвінково.*

Задля осмислення концептуальних змін у сучасному мовному світі українців колектив науковців Інституту української мови НАН України під керівництвом Є. А. Карпіловської уклав ідеографічний словник “Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник”, у якому зібрано словниковий та тексто-ілюстративний матеріал, який засвідчує пріоритети сучасного українського мовомислення: розбудову Української держави, розвиток засобів масової інформації, нове осмислення світового простору, проблем суспільного розвитку, екології довкілля тощо.

Названі інтегральні праці увиразнюють два основних напрями сучасного комплексного дослідження історії українського мовомислення: 1) алфавітне упорядкування нової та позасловникової лексики в словниках індивідуально-авторського мовотворення; 2) ідеографічне упорядкування нових слів та значень, а також забутої й актуалізованої лексики, що відтворює особливості концептуалізації та категоризації дійсності. Новизна нашого дослідження полягає у формуванні методології інтегрування знань про світ і мови у зведених словниках та лексикографічних системах, здатних забезпечити видання нових словників і стати основою макронаукових досліджень.

Серед вагомих результатів у царині сучасних інтегральних досліджень історії українського мовомислення варто зазначити моделювання зони лексикографічно актуалізованої лексики, яка відтворює культурно-духовну своєрідність українського мовотворення. На сторінках “Зведеного словника лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст.” постають забуті слова:

азбучник, баюн, бурмій, безбожченко, вечерник, загайко, забігайло, гладуля, бурхайло, березотік, вешнина, збірослов, звірокруг, заткалка, запіччя, заранок, задушниця, завалисто, завчасто, зараненька та под.

Електронний зведений словник є основою дослідження історичних та сучасних змін у мові. За індексами словників визначаємо спільну реєстрову частину, що є ядром мовної системи, за окремими індексами – ту лексику, яка вийшла з ужитку або обмежена певною сферою застосування [4; 6].

Частиномовні маркери забезпечують системний аналіз динаміки частин мови в історичному процесі; відсильні ремарки засвідчують внутрішньоструктурні відношення слів та їхніх варіантів. Динаміка мовної системи увиразнена зіставленням реєстрів словників та переліками давніх і сучасних варіантів слів.

Словники XVIII–XXI ст. засвідчують концептуальні доміанти певних етапів мовотворення й відображають архетипи українського світосприймання. На їх основі моделюємо мовну й концептуальну картини світу як для певних часових зрізів, так і для значного часового виміру.

Словниковий та текстовий матеріал, зібраний та систематизований у таких дослідженнях, виявляє давні українські традиції: шанування Бога, законів суспільного розвитку, утвердження наукових та культурних досягнень тощо. Сучасні інтегративні праці засвідчують активну розбудову словотвірних гнізд з основами *бог-*, *добр-*, *благ-*, *друг-*, *книг-* та ін., які є прадавніми і формують основу архетипів української культури.

Основою вивчення історії лексикографічного відтворення добротворення та богошанування є “Лексикон словенороський” Памво Беринди (XVII ст.), в реєстрі якого поєднано церковнослов'янську й українську лексику й ґрунтовно розтлумачено поняття *благо*, *добро*, *любов*, *дружба*, *мудрість* та ін. Варто зазначити, що у XVII ст. Памво Беринда фіксує лексему *любомудр* (на позначення того, хто кохається в мудрості і є філософом), в кінці XX ст. Олесь Гончар використовує це слово як символ високого рівня освіти та нестримного прагнення учених до осягнення істини. Любомудром письменник називає спраглого до знань киевомогилянця, який поповнює свої знання в Болонській бібліотеці, що знаходиться аж на краю світу по відношенню до його Києво-Могилянської альма-матер. Важливо, що у нарисі “На землі Камоенса” Олесь Гончар детально описує саму бібліотеку, згадує, що Юрій Дрогобич із України, здобувши в Європі найвищих вчених ступенів, у XV ст. став ректором Болонського університету [1, с. 226].

На важливості взаємопізнавання, спрямованого на вдосконалення освіти, розвиток науки і культури народів світу, наголошує Олесь Гончар також у “Щоденниках”. Пізнавальною є розповідь письменника про автограф М. В. Гоголя на одній із книг Болонської бібліотеки: *Показали італійці книжечку з Болонської бібліотеки з автографом Гоголя. Пише поліглоту*

кардиналу Медзофанті (який знав більше 100 мов): “Ученнейшему мужу века от северного невежды и поэта. Н. Гоголь” [2, с. 257]. Систематизування таких цитат за семантичними та концептуальними параметрами дозволить простежити вагомі історичні події, увиразнити правічне прагнення українців до знань, освіти, взаємопізнання культур народів світу.

М. І. Степаненко, здійснюючи семантичне упорядкування аксіологічної сфери “Щоденників” Олеся Гончара у книзі “Світ в оцінці Олеся Гончара”, зазначає, що за діарійною мозаїкою Олеся Терентійовича виструнчуються цілі культурні епохи, історичні екскурси письменника вимірюються століттями і тисячоліттями. Кожна з нотаток – цікава, пізнавальна, корисна, вона нікого не лишає байдужим, спонукає до роздумів і благородних дій [8, с. 10–11].

Лексичний склад творів Олеся Гончара – це і є той світ, в якому живуть спрагли до знань та взаєморозуміння люди. УКРАЇНА, СВІТ, ЛЮДИНА, ЛЮДСТВО, ГУМАНІЗМ, ЛЮБОВ, ЛІТЕРАТУРА, МОВА, КУЛЬТУРА – ті слова, які найчастіше вживає письменник у “Щоденниках” і які увиразнюють пріоритети українського мовомислення другої половини ХХ ст. У структурі сучасних інтегральних досліджень історії українського мовомислення картотека творів Олеся Гончара посідає чільне місце, адже його концептуарій і мовні засоби забезпечують моделювання сучасної мовної й концептуальної картин світу.

В україномовних художніх, публіцистичних та наукових текстах, пам’ятках української культури зафіксовані знання про особливості українського мовомислення упродовж багатьох століть, тому зосередження цих знань в інтегральних базах даних є нині актуальним і перспективним. Сучасний користувач прагне одержати всеохопні знання про слово, історію його виникнення, особливості функціонування у творах різних стилів, виявляти нюанси розбудови семантики давно відомих слів, простежувати способи та мовні засоби сучасної авторської деривації тощо. Сучасного дослідника цікавлять архетипи й інновації української та світової культури, тому електронні лексикографічні системи стають основою нової макронаукової парадигми, що поєднує знання з лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгвофілософії, етнолінгвістики, соціолінгвістики, семасіології, етимології, граматики, історії та інших наукових галузей. Крізь слово потрапляємо в електронній системі в систему знань про світ і світовий мовний простір, вивчаємо універсальні й специфічні особливості розвитку мов і соціуму.

Отже, інтегральне лексикографічне моделювання, в основу якого покладено “Зведений словник лексики української мови кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.” та ілюстративні матеріали нової лексичної картотеки, уможливорює об’єктивне вивчення закономірностей розвитку мови і

суспільства останніх трьох століть, увиразнює багаті давні традиції українського мовотворення та світосприймання, зосередженого навколо понять БОГ, ЛЮБОВ, ДОБРО, ЩАСТЯ, ТВОРЧИСТЬ, ПРАЦЯ, ЗАКОН, НАУКА, КУЛЬТУРА та ін. Глобальність сучасного мовомислення українців, спрямованого на пізнання законів гармонійного розвитку природи і суспільства, утвердження традицій добродіяння, богошанування та розвитку культурно-духовної своєрідності народу, яскраво відтворює лексикон та система образних засобів Олеся Гончара. В інтегральних лексикографічних системах український мовосвіт постає у єдності традиційного та нового мовомислення, зосередженого на досягненні високогуманістичних ідеалів.

Л і т е р а т у р а :

1. *Гончар О. Т.* Далекі вогнища : Нові твори / Олександр Терентійович Гончар. – К. : Рад. письменник, 1987. – 287 с.
2. *Гончар О. Т.* Щоденники: У 3 т. : Т. 2 (1968–1983) / Олександр Терентійович Гончар. – К. : Веселка, 2008. – 607 с.
3. *Русанівський В. М.* У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка) / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наукова думка, 2002. – 240 с.
4. *Сніжко Н. В.* Зведений словник лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. в інтегральних дослідженнях та компаративістиці / Н. В. Сніжко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – К. : Видд-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 27. – С. 174–185.
5. *Сніжко Н. В.* Неолексикон Олеся Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри / Н. В. Сніжко // Українська мова. – 2017. – № 2. – С. 98–109.
6. *Сніжко Н. В.* Структурна, функціональна та хронологічна параметризація лексики у зведеному словнику, тезаурусі й електронній картотеці / Н. В. Сніжко // Українська мова. – 2016. – № 4. – С. 87–102.
7. *Сологуб Н. М.* Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.
8. *Степаненко М. І.* Світ в оцінці Олеся Гончара : аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р.В., 2012. – 284 с.

R e f e r e n c e s :

1. *Honchar O. T.* Daleki vohnyshcha : Novi tvory [Distant fires : New compositions] / Oleksandr Terentiyovych Honchar. – K. : Rad. pysmennyk, 1987. – 287 s.
2. *Honchar O. T.* Shchodennyky : U 3 t. : T. 2 (1968–1983) [Dairies : In 3 volumes: Vol. 2 (1968–1983)] / Oleksandr Terentiyovych Honchar. – K. : Veselka, 2008. – 607 s.
3. *Rusanivskiy V. M.* U slovi – vichnist (Mova tvoriv T. H. Shevchenka) [Eternity in word (The lexis of T. Shevchenko's compositions)] / Vitaliy Makarovych Rusanivskiy. – K. : Naukova dumka, 2002. – 240 s.

4. *Snizhko N. V. Zvedeniy slovnyk leksyky ukrainskoi movy kintsia XVIII – poch. XXI st. v intehralnykh doslidzhennyakh ta komparatyvistytsi [The Summary Word Index of Ukrainian language of late XVIII – early XXI centuries in integrated researches and comparative studies] / N. V. Snizhko // Komparatyvni doslidzhennya slovyanskykh mov i literatur. – K. : Vyd-vo KNU im. T. Shevchenka, 2015. – Vyp. 27. – S. 174–185.*
5. *Snizhko N. V. Neoleksykon Olesya Honchara : leksykologichniy ta leksykohrafichniy vymiry [Oles Honchar's Neolexicon : Lexicological and Lexicographical dimensions] / N. V. Snizhko // Ukrainska mova. – 2017. – № 2. – S. 98–109.*
6. *Snizhko N. V. Strukturna, funktsionalna ta khronolohichna parametryzatsiya leksyky u zvedenomomu slovnyku, tezaurusi y elektronniy kartotetsi [Structural, functional and chronological parameterization of lexis in summary word index, thesaurus and electronic card file] / N. V. Snizhko // Ukrainska mova. – 2016. – № 4. – S. 87–102.*
7. *Solohub N. M. Movniy svit Olesya Honchara [The lingual world of Oles Honchar] / H. M. Сологуб. – K. : Naukova dumka, 1991. – 140 s.*
8. *Stepanenko M. I. Svit v otsintsi Olesya Honchara : aksiosfera shchodennykovoho dyskursu pysmennyka [World in Oles Honchar's assessment : axiosphere of the diary's dyskurs of the writer] / M. I. Степаненко. – Poltava : PP Shevchenko R. V., 2012. – 284 s.*

Снежко Н. В. Украинский языковой мир XVIII–XXI веков: проблемы интегрального лексикографического моделирования.

Рассматриваются проблемы интегрального исследования истории развития украинского языка и национального мировосприятия на основе систематизированных лексикографических и текстово-иллюстративных данных, представленных в электронной лексикографической системе. Используются материалы “Сводного словаря лексики украинского языка конца XVIII – начала XXI вв.” и новой картотеки лексических средств современных украинских писателей. Определяются константы украинской культуры и концептуальные доминанты определенных этапов развития языка и социума, моделируется языковая, концептуальная и индивидуально-авторская картины мира, формируется методика системного исследования истории украинского лексикона.

Ключевые слова: украинское мировосприятие, лексикографическое моделирование, история языка, интегральная лексикография, сводный словарь, неолексикон Олеса Гончара.

Snizhko N. V. Ukrainian language world of the XVIII–XXI centuries: problems of integral lexicographic modeling.

The article is devoted to the problems of the integral study of the peculiarities of the development of the Ukrainian language and national worldview on the basis of a combination of vocabulary and text and illustrative data collected in the electronic lexicographic system. The basis of the vocabulary database is “The Summary Word Index of Ukrainian language of late XVIII – early XXI centuries”, concluded by the researchers of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. Text and illustrative fund consists of works of contemporary writers and scholars, the main place among which is Oles Honchar's neolexicon, formed in the collection “Distant fires” and “Diaries” in three volumes.

The systematic study of the vocabulary of the Ukrainian language, as evidenced in ancient and modern dictionaries, reveals universal and national-language peculiarities, reveals the high-spiritual principles of Ukrainian language thinking, reveals the constants of Ukrainian culture and the conceptual dominant of certain periods of development. The regularities of the Ukrainian worldview appear at the level of the ideographic classification of vocabulary, the filling of the synonymous and variational series of words, the ratio of part of speech ranks and derivation methods. The integral lexicographic system provides modeling of the language,

conceptual and author's pictures of the world. It systematizes the material for making the dictionary of the constants of Ukrainian culture, the Ukrainian conceptual base, is the basis for theoretical studies of the laws of the development of language and society at significant chronological intervals.

Keywords: *Ukrainian language thinking, lexicographic modeling, language history, integral lexicography, consolidated vocabulary, Oles Honchar's neolexicon.*

Т. В. Стась
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

НАЗВАНИЯ УГОДИЙ, РАСЧИЩЕННЫХ ПОД ПАШНЮ ИЛИ СЕНОКОС, СВЯЗАННЫЕ С ПОДСЕКАНИЕМ УЧАСТКОВ ЛЕСА (ПО МАТЕРИАЛАМ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОСТИ XIV–XVI ВВ.)

В статье рассматривается один из наиболее важных и вместе с тем наименее изученных вопросов русской исторической лексикологии – формирование разнообразной по происхождению и семантике сельскохозяйственной терминологии, дается ее характеристика с точки зрения происхождения и функционирования на различных этапах развития русского языка, определяется структура, словообразовательный и семантический объем, прослеживается ее дальнейшая судьба. Последовательное применение описательного, сопоставительного и сравнительно-исторического методов позволило аргументированно осветить процесс формирования лексики земледелия и сенокосения в генетическом, семантическом, семасиологическом и функциональном аспектах.

Ключевые слова: *историческая лексикология, лексико-семантическая группа, полисемия, вариативность компонентов.*

Подсечно-огневое земледелие в северных и северо-западных землях с его выработавшейся веками сложной системой обработки лесных участков, превращения их в пахотную или сенокосную землю сохранилось здесь вплоть до нашего времени.

В новгородских памятниках письменности отмечен ряд наименований, отражающих в своей семантике различные этапы подготовки лесоучастка под пашню. В основу характеристики лексики подсечно-огневого земледелия изучаемой территории положен дифференциальный признак “способ подготовки к использованию”. Объединение анализируемых лексем в лексико-семантические группы (ЛСГ) определил этап подготовки земельного участка к использованию.

Цель статьи – охарактеризовать лексику подсечно-огневого земледелия с точки зрения происхождения и функционирования на различных этапах развития русского языка, определить ее структуру, словообразовательный и семантический объем, проследить дальнейшую судьбу.